

BÖLÜM 4

PLÖTİNÖS'UN (PLÖTİN) DÜŞÜNCEİNDE MİMESİS

Muhammet Mustafa ÜNLÜ¹

GİRİŞ

Sanat kelimesi alışılmış kullanımında üç anlama sahiptir. Birincisi, sanatçı olarak isimlendirilen insanlar tarafından ortaya çıkarılan sanat eserleri olarak adlandırılan nesnelere yaratılması ve sanatsal eylemlerin peşine düşülerek aksiyon üretilmesi anlamına gelir; bu sanat eserleri sadece insan ürünü olmalarından değil aynı zamanda güzel olması arzu edilen ürünler olmalarından dolayı diğer nesne ve hareketlerden ayrılırlar. İkincisi, doğal olanın tam tersi olan yapay olarak adlandırılan eylemlerin peşine düşülmesi ya da bu tür nesnelere yaratılması; diğer bir deyişle, doğal dürtülerinin kontrol altında tutmak ve hayatlarını bir plan üzerine şekillendirmek konusunda bilinçli olarak özgür insanlar tarafından peşine düşülen eylemler ya da yaratılan nesnelere. Üçüncüsü, sanatsal olarak adlandırığımız düşünce yapısı; güzelliğın farkında olduğumuz düşünce yapısıdır (Collingwood, 2011: 9).

Bilim olarak estetiğın konusu üzerinde herkesin oybirliğine vardığı bir tanım hiçbir zaman olmamıştır. Bu konudaki tartışmalar son yirmi yıl içinde durup durup birkaç kez alevlenmiş olmakla birlikte, hâlâ sönüp gitmemiştir. Toplum yaşamında edebiyatın ve sanatın artan önemi ve rolü, gerçeğın estetik özümsemme alanının alabildiğine genişleyip yayılması (bu, özellikle tasarımda yansır), estetik alanındaki eğitim gereksinimleri ve dolayısıyla bütün sorunlara dair kuramsal çalışmalar göz önünde tutulunca, estetik biliminin konusunu ve onun bilgiyle bitişik alanlarla ilişkilerini iyice belirlemek zorunluluğuna kendiliğinden ortaya çıkar (Ziss, 2016: 9).

Bu açıdan sanatın temelinde fikir etme veya düşünce vardır. Bir düşünce, sadece düşünce bağlamında üretilen eserlerde kendini ortaya koymaz, aynı zamanda sanat eserlerinde de görünür hâle gelir. Düşüncenin temeline inilmeden sanatı, sanatın kaynaklarına gidilmeden düşünceyi algılayamayız.

Filozoflar olayların çokluğuna birkaç kavramda toplamının gerekliliğini duydukları zaman “doğru”nun ve “iyi”nin yanında “güzel”e de büyük bir yer ayırdılar.

¹ Öğretmen, T.C. MEB Yağlıbatay Ortaokulu, Konya, muhammetmustafaunlu@gmail.com.

Sanatın nasıl bir geçmişi varsa, sanat ve güzellik üzerinde düşünüşün de öylece uzak bir geçmişi vardır. Sanatın değişmelerini nasıl sanat tarihinden öğreniyor-sak, güzellik ve sanat üzerindeki düşünüşün de ne gibi evrelerden geçtiğini estetik tarihinden öğrenmekteyiz. Bugünün estetik sorunlarını iyice anlamak için, bu alanda yapılan çabaların, kazanılan başarıların tarihini öğrenmemiz gerekmektedir (Yetkin, 2007: 15).

Plotinos (MS 205-270), Platon'a yakın bir çizgide düşünce sistemine sahiptir. Fakat düşüncesiyle kendinden sonraki dönemlerdeki sanatçıları ve filozofları etkilemiştir. Onun metafizik güzel anlayışı Hıristiyan felsefesine ve Rönesans hümanizmasına etki etmiştir. Sanat kavramı ve güzellik kavramı Plotinos ile birleştirilmiş ve Orta Çağ sanat anlayışının da temelini oluşturmuştur.

1. PLOTINOS VE ESTETİK

Plotinos (MS 205-270) özgün felsefesinde ortaya koyduğu metafizik güzel kadar, hiçbir düşünce kendinden sonraki sanatçıları, filozofları ve eleştirmenleri etkilememiştir. Plotinos'un güzel hakkındaki görüşleri, tüm Hıristiyan felsefesine ve Rönesans hümanizmine egemen olmuştur denilebilir (Karabulut, Bilirdönmez ve Ayduşlu, 2010: 105). Plotinos'un sanat veya estetik görüşü, genel anlamda Platon'un görüşlerinin karakterlerini taşır. Ama, buna rağmen bazı temel noktalarda Platon'dan ayrılmaktadır.

Platon'a göre de sanat *mimesis*'dir. Burada hemen şunu söylemeliyiz ki, her ne kadar Plotinos'a göre sanat bir mimesis ise onun anladığı mimesisin kendine özgü bir anlamı vardır. Plotinos'un mimesisi, örneğin, Platon'un *Politeia*'da (Devlet) anladığı ve geliştirdiği anlamda bir mimesis değildir; belki de onun mimesis kavramı, *Symposion*'da (Şölen) ifade edilen *poiesis* kavramına yakındır. Çünkü, bir maddeye, taşa, tunca biçim vermek, onu sanatça yaratmak anlamına gelir (Tunalı, 2016: 124).

İlk kez Plotinos'da sanat ve güzellik kavramlarının tek bir kavramda birleştirilmiş olduğunun görüldüğü söylenebilir. Bu bağlamda sanatın doğayı taklit etmediği, ondan üstün, onu aşan bir şey olduğu düşüncesi de bütün Orta Çağ sanat anlayışının temelini oluşturmuştur. Platon'a yakın olmasına karşın, bu klasik öncüsünün dizgesinden yalnızca bir güzellik metafiziği çıkarmış, ama bir sanat felsefesi geliştirememiş olan Plotinos, bununla birlikte inceden inceye ele almış olduğu güzellik metafiziğiyle sanatçılar, filozoflar ve eleştirmenler kuşağında derin izler bırakmıştır (Bozkurt, 2000: 122).

Plotinos'un en eski çalışması olan *Güzellik Üzerine* (Enneades, VI)'sinde, güzellikğin "*summetria*"ya, yani parçaların kendi aralarında ve bütüne oranla sahip oldukları kanonik ilişkiye dayandığı yönündeki tezle ilgili eleştirel bir inceleme

üzerine kuruludur. Plotinos'un amacı, somut güzellik konusunda kabul gören ve heykelciliğin kanonlarına uygun olan bu anlayışın, Stoacıların iddia ettiği gibi ruhsal güzelliğe, ruhtaki eylemsel güzelliğe, tinin yarattığı eserlerdeki güzelliğe, kısacası Platon'un *Şölen*'inde belirtilen bütün güzellik alanlarına kadar genişletilip genişletilemeyeceğini bilmektir. Güzelliğin parçaların kendi aralarında ve bütüne oranla sahip oldukları orantı olarak tanımlayan bu güzellik tanımındaki ilk kusur şudur: Güzellik, bu şekilde anlaşıldığında, sıradan şeylerle değil de sadece bütünsel objelerde (*sunthêta*) değil, ahenkli parçanın kendisinde de bulunabilir. Oysa diyor Plotinus, bir bütünün güzel olabilmesi için, onu oluşturan parçaların güzel olması gerekir ve bu da şunu demeye varır ki, bir objenin bizlerde uyandırdığı güzellik izlenimi o objenin parçaları arasındaki farklılığa ya da parçalar arasında var olan ilişkilerin değerlendirilmesine dayanmaz. Ayrıca belli bir düzen içinde yer almadıkları hâlde güzel olan sıradan saf renkler vardır. (Farago, 2011: 55-56).

Eflatun'un iyi bir izleyicisi olan Plotinos'un, güzellik tanımlamasının bir ölçüde teolojik ağırlıklı olduğu dikkat çeker. Gerçi Plotinos da güzel olanı ide olarak görür, ancak anılan kavramı tanımlarken teolojik açıdan değer taşıyan *tanrısal saydamlık* ifadesi de ekler. Açık konuşmak gerekirse teolojik açıdan, estetiğe ilişkin yaklaşımlar içinde Tanrı merkezli oluş önemli bir çıkarımdır (Yasa, 2014: 27).

Plotinos'a gelinceye kadar Roma İmparatorluğu'nun filozofları güzelliği ahlâkla olan ilişkilerinde dikkate aldıkları hâlde, Plotinos özellikle güzelliği psikolojik ve metafizik yönden inceler. Yeni Eflâtunculuk (Neo Platonculuk) da denilen bu doktrin, âlemi bir *akış*, *Bir*'den derece derece yayılış, sonunda varlığın gene *Bir*'e dönerek onda eriyişi olarak kabul eder. Bu doktrine süduriyeci (emanatiste) adı da verilir ki bu bir *panteizm* (pantheisme)'dir. Her varlık bir madde ve bir sûretten oluşmuştur. Tanrı, filozofun deyişiyle *Bir*, sûretten başka bir şey değildir. Madde her tesire açıktır; durmadan değişir; bu bakımdan *Bir*'in karşıtıdır. Ama sûretle birleştiği için, ona karşı kesin antitez sayılmaz. Bir tek mutlak varlık vardır, o da; *Bir*, yani Sûret, yani Tanrı'dır. Mutlak varlık, düşünebilen ve söylenebilen her şeyin üstünde olandır. Plotinos *Bir* için diyor ki: "*Onun var olduğu bile söylenemez, çünkü O, varlığında üstündedir*" (Yetkin, 2007: 13-14).

Bu noktada Plotinos, parçaların uyumu ya da geometrik orantı olarak güzellik anlayışını dışarıda bırakmamakla birlikte, bu anlayışın uygulama alanının sınırlarını belirlemeye çalışır ve bunun temelinin, aşkın bir prensipte bulunması gerektiğini söyler. Plotinos, salt geometrik bir güzellik anlayışına karşı dile getirdiği itirazlar üzerinden güzelliğin, ampirik bir alana uygulanmış nesnel terimlerle tanımlanamayacağını göstermek istemektedir. Bir objeyi güzel olarak algılayabilmemiz için, o objenin bizim içimizde, metrik ilişkiler ya da zihinsel bağlantılar üzerinden fenomenlerin objektif olarak tanımlanmasının tek başına yaratabile-

ceğinden çok daha derin ve canlı içsel bir ihtiyaca cevap veren bir ideale dair bir bilinç yani bir *anımsatma* yaratması gerekir. Güzelliğin algılanması, ideal bir değer in açınlanmasıdır ve bu ideal değer, kendisini tatmin eden bir objede o değer in dışsal yansımasını, imgesini bulan tinsel öznenin içsellığı içerisinde keşfedilir (Farago, 2011: 56-57).

Plotinos'a göre sanat, doğaya üstündür. Çünkü doğa, sanatın içeriği olduğunda, sanatçının o doğaya (yani sanatın konusuna) verdiği form ve bu formu yaratan akıl, o doğayı güzel yapar. Bir forma sokulmuş herhangi bir şey, formlaşmamış durumundan daha güzeldir. Çünkü akla yöneliktir, yani o şeyi yüceltir, sıradanlıktan çıkarır. O halde sanat ürünü, doğadan daha güzel kabul edilir. Güzel ise, sanattan daha üst düzeydedir. Çünkü form haline dönüştürme eyleminden önce idea olarak vardır. Bu güzellik ideası, ancak aracın ve malzemelerin olanakları ölçüsünde sanata yansıtılabilir, tümüyle değil (Erdinç, 1993: 24).

“Varoluş ile eşyayı güzelleştiren şey nedir?” diye soran Plotinos, ölçülülüğü (*tenasüp*) güzelliğin sebebi olarak benimseyen görüşü şöyle eleştiriyor: “*Tenasüp aynı kaldığı hâlde aynı yüzün kimi zaman güzel kimi zaman hiç de öyle görünmemesi, güzelin tenasüpten bambaşka şey olduğunu ve tenasübün başka şeyle güzelleştiğini göstermez mi?*”. Bu soruya kendi güzellik anlayışı ile şöyle cevap veriyor: Güzel, tenasüp değildir, ama tenasüpte parlayan şeydir. Güzel, maddeye geçen ve ona kendi birliğini veren *sûret* (forme)'tir. Sûret, güzelliğin ilkesi olduğundan madde ruhun sûreti, ruh da zekânın sûreti ile güzeldir. Sûretin kendisi olan zekâ ise güzelliğin kendisidir. En üstte bulunan, artık güzelin ilkesi olan “iyi”dir, yani Bir'dir. Her şey bu merkezin etrafında dönmekte, her şey ona doğru yürümektedir. Bir kelime ile güzel, sûrettedir, sûret ruhtur, madde sûreti olmayan şeydir; ancak sûretle birleştikten sonra hem var, hem de güzel olur (Yetkin, 2007: 16).

Güzellik deneyimi, ruhun içsel formuna dönüşen formun, sezgisel olarak âni bir biçimde tanınmasıyla, duyumsanabilirin odağında, ruhu kendine döndürmek amacıyla onu duyumsanabilir den uzaklaştıran bir kopuş geçekleştiren paradoksal deneyimdir. Güzel bir objenin yaptığı tek şey, bilinçsiz olarak kendi içinde taşıdığı ideale özneye göstererek özneyi kendisine açınlamak değildir. Aynı zamanda özneyi daha üstün bir gerçeklik düzeyine yükseltir ve bu gerçeklik düzeyinde, objeler artık birer belirlenimi değil, akılla kavranabilir olan saf birer nedendirlere. Bütün zihinleri aydınlatan bir ışıkla kendi aralarında eşgüdümlü hâle gelen kusursuz düzeyde açık birer özdürler. Plotinos'a göre, dışsal objelerin, duyularla algılanabilen şeylerin güzelliği sadece akılla kavranabilir güzelliğin, ideaların güzelliğinin bir benzeşimi olarak düşünülebilir ve akılla kavranılabilen bu güzellik, sadece içsellığe dönüş aracıyla özne tarafından algılanılabilir. Buradan yola çıkarak, Plotinus, *Phedre*'de şunları yazar: “*Bu ideal objeler arasında bir benzeşme olduğunu fark ettiklerinde şaşkına dönerler ve kendilerini kaybederler*”. Bu nedenle

Plotinus, güzelliğin matematiksel ifadeye indirgenmiş bir orantıyla tanımladığı Platon'un estetik ilkelerinin objektif bir biçimde olduğu gibi aktarılmasını kabul etmemekle birlikte onun Platonculuktan vazgeçtiği söylenemez. Zira, o da eleştirdiği filozof gibi güzelliği, akılla kavranabilirliğin ilk düzeyini (matematiksel ve geometrik düzey) aşan ve yargılama anlığının ötesinde güzelliğe gerçek ontolojik anlamını veren nedenlere bağlar. Plotinos *Ennead*'da şöyle diyor:

Duyumsanabilen şeylerin güzel olmasının nedeni eidosla yani genelde söylendiği şekliyle biçimsellik içermeleridir. Biçimsiz olan her şey, bir biçim kazanacak eidos ile donatılacak niteliktedir. Fakat bu, formel akılda herhangi bir patı olmadığı müddetçe, tanrısal düzene yabancı ve çirkin bir şey olarak kalır: Bu mutlak anlamda çirkin bir şeydir. Fakat, formel akla tam olarak uymayan objede belli düzeyde bir çirkinlik vardır, çünkü o objeyi oluşturan madde, tamamıyla ideayla donatabilme kapasitesine sahip değildir (Farago, 2011: 57-58).

Plotinus burada ideayı formel akıl, maddesel çeşitliliğe egemen olan prensip olarak görmektedir (Farago, 2011: 57-58). Güzelliğin prensibi "sûret"tir. Sûreti olmayan madde, ancak sûretle birleştikten sonra güzel olabilir. Biri ham, biri işlenmiş iki taş kütesinin yan yana koyun, işlenmiş taş sanatçının damgasını taşımaktadır, yani bir tanrıça ya da insan olmuştur. Artık bir sûreti olduğu için güzeldir. Öyle olmasaydı işlenmemiş taşın da güzel olması gerekirdi. Önce sanatçının düşüncesi olarak güzellik taşta geçmiş, böylece sanat eseri doğmuştur. Bu bakımdan sanat eserini, tabiatı taklit ediyor diye küçümseyenler yanılmaktadır, çünkü sanatlar görünen şeylerin taklidi ile yetinmeyip ideale yükselir ve objelerin yetkinliğe ulaşmasını sağlar (Ayvazoğlu, 1988: 36-37).

Biçim, önce sanatçının düşüncesi idi, oradan mermer geçti. Ama biçim maddeye geçerken ne saflığını koruyabildi, ne de sanatçının iradesiyle tamamıyla uyabildi. Demek oluyor ki sanatın güzelliği, dış nesnelere geçen güzellikten daha büyük ve daha gerçektir. Güzel sanatlar tabiatı taklit ederek tabii varlıklar öz (essance)'lerin imgeleridir; sonra da sanatlar görülen şeylerin taklidi yetinmeyip ideal sebeplere yükselirler ve sonunda, güzellik kendilerinde olduğu için, nesnelere kemâlini tamamlarlar. Plotinos, bunu şöyle özetler:

Güzelliği hâlâ kendinde göremiyorsan kendine dön, güzel olması gereken bir heykelin sanatçısı gibi hareket et. Heykelci güzel çizgileri meydana çıkarıncaya kadar mermerin şurasını kazımıyor, burasını atmıyor muydu? Sende öyle yap, gereksizi yok et! Eğri olanı doğrult, koyu olanı açmak için temizle ve erdemin tanrısal parlaklığı görülünceye kadar, kendi heykelini yontmaya devam et. Görülebilen nesneyi temaşaya koyulması için, gözün o

nesneye denk olması gerekir. Gözün, güneşe benzemeden güneşi göremeyeceği gibi ruh da güzel olmadan 'güzel'i göremez (Yetkin, 2007:18).

Plotinos, her biçim, Bir'den bir ışımayı gösterir. Böyle bir ışıma güzellik olduğu kadar da doğrudur (Tunalı, 2011: 137).

2. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Antik Çağ'da kendini gösteren görüşlerin sanat felsefesine ve estetiğe katkısı vardır. Bu dönemde ortaya çıkan filozofların görüşleri düşünce sisteminin oluşumunda kendini hissettirmiştir. Bununla doğayı tanıma ile bağların kurularak çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Sokrates öncesi devirde belirli filozofların kendisinde ortaya çıkan varlık sorununa bir karşılık bulma isteği belirlemiştir. Bu istek, somut ve soyut olarak kendini göstermiştir.

Sokrates'in ve öğrencileri ruhçu bir bakışla insanın içselliğini ele alarak felsefi bakışlar ortaya koymuştur. Onlar hakikatin bilgisinin elde edilmesinde manevî yönüne işaret ederek ruhçuluğu ele almışlardır. Bunun yanında Platon'un öğrencisi Aristoteles, gerçekçiliğin veya somut dünyanın ele almıştır. Bu bağlamda doğayı tanıma ve insanı tanımayla ilgili düşünce faaliyetleriyle hakikatle bağlantı kurularak onun bilgisini elde edebilme yolları aranmaya başlamıştır. Mimesis kavramıyla bu belirli bir bakış açısı kazanmış ve başlıca filozofların ortaya koyduğu *idea* fikirleri buna semboller oluşturmuştur. Bunlar *güzel, iyi, kullanışlı, uygunluk, ahlaki* ve *yararlı* gibi kavramlarla desteklenmiştir.

Platon'a yakın bir çizgide düşünce sistemine sahip olan Plotinos, düşüncesiyle kendinden sonraki dönemlerdeki sanatçıları ve filozofları etkileyerek onun metafizik güzel anlayışı Hıristiyan felsefesine ve Rönesans hümanizmasına etki etmiştir. Sanat kavramı ve güzellik kavramlarını kendinde birleştirerek Orta Çağ sanat anlayışının da temelini oluşturmuştur. Böylece Plotinos, sanatın doğayı taklit etmediği ve sanatı aşan bir şey olduğu fikrini ortaya çıkarmıştır ve Platoncu güzellik anlayışını kabul ederek ve belirli yönlerde farkları ortaya koyarak teolojik merkezli bir estetik anlayışı benimsemiştir.

Plotinos açısından güzellikte deneysellik olmadığı için nesnel terimlerle tanımlanamaz. Çünkü Plotinos, güzellikte geometrik orantı fikrini benimseyerek aşkınlığın bir prensipte olmasını ifade etmiştir. Güzelliğin algılanması, ideal değer açıklanarak dıșsal yansımanın içsel anlamda tinsel öznedey ortaya çıkar. Sanatın doğaya olan üstün olduğu fikri ortaya koyularak sanatçının doğaya verdiği şekil ve bu şekli ortaya koyan akılla güzel kendini gösterir. Bundan dolayı şekle sokulmuş ve sûreti ortaya çıkarılmış herhangi bir şey, şekle girmemiş ve sûreti ortaya çıkarılmamış durumundan daha güzeldir. Çünkü güzellik, akla yakın ve yüce bir

şeydir. Sanat ürünün doğadan daha güzel olduğu kabul edilmesinin yanında güzel, sanattan üst seviyede konumlandırılır. Bunun nedeni güzellik ideasının ne ölçüde ve ne şekilde yansıtılacağını kullanılan araçların belirlemesidir.

Plotinos, güzelliği ele alırken nesnel dünyanın güzelliğini ve duyularla algılanabilen şeylerin güzelliğini, akılla kavranabilir güzelliği ile ideaların güzelliğinin benzeşimi olarak görmektedir. Ona göre akılla kavranabilir güzellik, içsel dünyaya dönüşle mümkün olduğu için özne tarafından algılanabilir. Platoncu bir bakış açısıyla güzelliğin matematiksel ifadeye indirgenerek estetik ilkelerin nesnel olarak aktarılmasını reddeden Plotinos, Platonculuktan da vazgeçmemiştir. Çünkü o, güzelliğin kavranılabilir ilk seviyesinin matematiksel ve geometrik olduğunu kabul etmiştir. Ama Plotinos'a göre güzellik, ilk düzeyin ve yargılama anlığının ötesinde olduğu için, ideayı biçimsel akıl olarak görmüş ve maddesel çeşitliliği sağlayan temel ilke olarak değerlendirmiştir.

KAYNAKLAR

- Ayvazoğlu, B. (1988). *İslâm Estetiği ve İnsan*. İstanbul: Çağ Yayınları.
- Bozkurt, N. (2000). *Sanat ve Estetik Kuramları*. Bursa: Asa Kitabevi:15.
- Collingwood, R. G. (2011). *Kısaca Sanat Felsefesi*. (Çeviren: Talip Kabadayı). İstanbul: BilgeSu Yayıncılık.
- Erdinç, M. S. (1993). *Resmin Eleştirisi Üzerine*. İstanbul: Hilal Yayıncılık.
- Farago, F. (2011). *Sanat*. (2. Baskı). (Çeviren: Özcan DOĞAN). Ankara: Doğu-Batı Yayıncılık.
- Karabulut, N., Bilirdönmez K. ve Ayduşlu N. (2010). *Sanat Eğitiminde Bir Alt Disiplin Olarak Estetik Öğretimi Alanı, İçerikleri ve Yöntemleri*. Ekev Akademi Dergisi, Sayı: 44.
- Tunalı, İ. (2011). *Estetik*. (13. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tunalı, İ. (2016). *Grek Estetik'i*. (9. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yasa, M. (2014). *Etik-Estetik İlişkisi Söylemler ve Çıkarımlar*. Ankara: Elis Yayınları.
- Yetkin, S. K. (2007). *Estetik Doktrinler*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Ziss, A. (2016). *Estetik*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.